

Баланын жалган айтуусу менен кантип иштесе болот?

Бул көрүнүш социалдык педагогдун эле эмес, баш ка мугалимдерди да, ата-энелерди ошондой эле ар бир адамды кызыктырат. “Жалган сүйлөө”, “калп айтуу”, “алдоо” көрүнүштөрү ар бирибизге тааныш. Себеби анын ар кандай формаларын жашооде кезиктирип келебиз. Балким кээ бирибиз сейрек кездештирсек, кээ бирибиз көп учурда кабылабыз. Же бизге жалган маалыматтар, айтылат, же бизден чыгат.

Кандайдыр бир себептерден улам, кээ бир учурларда чындыкты айтууга болбойт, кээ бир нерселерди жашыруу керек болот, кээ бир учурлар ачуу чындыкты айтып, адамдар менен конфликтке барып, же таарынтып, ыңгайсыз кырдаал жаратканча айтпай коюу адамга жеңилерээктей сезилет.

Бирок, ошол эле учурда бизге бирөө кал айтса, же бир нерсени жашырып жатса анда бизге жагымсыз болушу мүмкүн жана талдаганга аракет кылабыз, Эмне үчүн жалган айтты же жашырды? - деп. Өпчүлүк учурларда түшүнбөстөн таарынып же күнөөлөгөнгө аракет кылабыз.

Ал эми баланын жашоосунда калп айтуу анан жаш курагына карата көбүрөөк кездешет. Бирок, ата-энелер, педагогдор баланын жалган сүйлөөсүн туура эмес көрүнүш катары кабыл алып жалаң гана чындык менен жашоосун талап кылабыз.

Мисалы элдик педагогикада да чынчылдыкка үйрөтүү үчүн көп сөздөр айтылат:

Баатыр чын айтат, коркок калп айтат.

Калптын казаны кайнабайт

Бир жолу калпың билинсе, сөзгө алгысыз болорсуң.

Кайгы өмүрдү кесет, калп ырысты кесет.

Калп айтып пайда тапкандан,

Чын айтып зыян тапкан жакшы.

Калптын арышы кыска.

Калптын өпкөсү калбырдай.

Калпты чындай айтса, чын чычая качат.

Бул жерде логикалык парадокс пайда болот. Албетте көп учурларда калп жакшылыкка алып келбейт, бирок жашоо тажрыйба көргөзүп жаткандай маалыматты бурмалоо, жашыруу көбүрөөк пайда алып келиши да мүмкүн. Мындай оор, кыйчалыш кырдаал түзүлүп калса балага 2 жолдун бирөөнү тандоо өтө оор.

Психологдордун айтуусу боюнча 3 жашка чейин балдар жалган айтканды билбейт, себеби аны чындык, калп деген көрүнүштөрдүн маанисин ажырата билбейт. Кичинекей бала түздөн түз гана өзүнүн муктаждыктарын мимика, жест, кыйкырык, ый менен билдиргенди гана билет.

Ал эми 4-5 жашта – балдардын элестетүүсү абдан күчтүү деңгээлде өнүгөт да, чындыгында жок нерсени бала өзүнө ойлоп табат. Себеби, ошол фантазиядан жаралган бала үчүн чындык балага жагыш ы мүмкүн. Муну да биз кал деп айта албайбыз, себеби, бала али түшүнбөйт, ортодогу чек кайсы жерде экенин.

Ал эми 7-8 жашта бала фантазияны, чындыктан ажыратып билип калат жана «жакшы», «жаманды» ажырата баштайт. Бул мезгиле балдар жалган сүйлөө жаман экендигин билишет, себеби, ал чоңдорго жакпайт, экинчиден адамдардын ишеничинен чыгып калууларын сезишет. Бирок, көпчүлүк учурда чындыкты жашырууга да себептер пайда болот.

Себептери:

1) **Коркунуч сезими** - жаза алып калуудан коркот. Эгерде чындыкты айтса бала урат, же жаман көрүп калат деп ойлойт. Көп учурларда тартипти катуу сактаган же контроль күчтүү болгон үй-бүлөрдө жалган айтуу жөндөмдүүлүгү калыптанат. Ата-эне тарабынан канчалык талап көп болсо, канчалык жазалоо көп болсо, баланы ошончолук калп айтууга мажбур кылат. Себеби бала өзүнө зыян болтурбоо үчүн гана аракет кылат.

2) **Тыюу салууларды болтурбоо** – тыюу салуу балага жакпайт, себеби ал каалаганын кылгысы келет: таттуу жегиси келет, ойногусу келет, достору менен чыккысы келет, компьютердик оюндар менен ойноо кызыктуу ж.б. Ошон үчүн ата-энеси тыюу салып салбашы үчүн максатына жетиш үчүн бир нерселерди

ойлоп табат. Мисалы сабакка чогуу даярданабыз, классташтар болуп, мектепте акча чогултабыз мугалимге, субботник болот, уборка болот ж.б.

1) **Протест – каршылык көрсөтүү** – өзүнүн каалаганын кылууга, өз-алдынчалуулукка жетүүгө, максатына жетүүгө бала бардык аракетин жумшайт. Күчтүү психологиялык коргонуучу каражат. Баладан көбүрөөк энергияны талап кылат. Ошон үчүн калп айтуунун деңгээли да жогорураак. Сырткы чөйрө канчалык катуу болсо, бала ошончолук каршылык көргөзөт. Көбүнчө булкөрүнүш өспүрүм куракта пайда болот.

2) **Манипуляция** – бул ар кандай айла-амал менен максатка жетүү. Мисалы ата-энесине жагыш үчүн, аларды мактасын деп, же көңүл бурдуруу максатында, мен бармын деп билдирүү максатында калп айтышат. Мисалы жаңы кийим алдыруусун кааласа, сыз отуп атат, же кысып атат, же мындайды кийбегиле деди Же болбосо үйдү мен жыйнадым, ал жыйнаган жок ж.б.

3) **Өзүн-өзү тастыктоо** (самоутверждение) – Өзүн башкалардын алдында, өзүнүн алдында бекем, калыптанган, татыктуу, бийик, акылдуу, таланттуу, күчтүү, кайраттуу адам катары көргөзүү. Көбүнчө досторунун алдында колдонот. М: ата-энем-бай, мага жаңы компьютер, машина сатып берди, чет мамлекетке кеткени жатам ж.б. Себеби чындык жол менен кантип абройун көтөрүүнү бала али өздөштүрө элек. Көбүнчө мындай калпты өздүк баасы (самооценка) төмөн балдар айтышат.

4) **Чоңдордун көрсөткөн үлгүсү** – жакындары, ата-энеси, ага-эжелеринин жалган сүйлөгөнүн угуп, көрүп мен деле калп айтсам болот экен деген чечимге келет. Чоңдордун ар бир журум-туруму бал үчүн күзгү экенин эсибизден чыгарбашыбыз керек. М: айтып койчу жок деп, уйдон отуруп алып жумуштамын дейбиз, айтпай эле коелу, аны да кыжалат кылбай ж.б.

Баланын калп айтуусунун белгилери:

Баарыбызга кызыктуу суроо, баланын же кандайдыр бир адамдын бизге калп айтып аткандыгын билип тургубуз келет. Кантип билсек болот деп көп сурашат психологдордон. Социалдык педагогдор үчүн да бул суроо маанилүү, себеби окуучулардын арасында да тигил же бул себептерден улам чындыкты айта албаган, ага даяр эмес окуучулар көп кездешет.

Бирок, жалган сүйлөөнүн психологиясы – татаал, жана узакка созулган процесс. Адамдын жалган сүйлөп атканын билиш үчүн тажрыйба, көңүл буруу жана байкагычтык керек. Бирок, ошентсе дагы психологдор жалганды аныктоо үчүн, жүрүм-турумдун бир канча критерийлерин белгилеп кетишет.

Аларды 3 топко бөлүп карасак болот:

Физиологиялык белгилер	Жүрүм-турумдун белгилери	Вербалдык (кеп) белгилер
Оор жана тез-тез дем алуу	Колдорун сүрүү же тырмоо	Үнүнүн бийиктигинин же тонунун өзгөрүшү
Эриндеринин тырышуусу жана калтыроосу	Денесинин ар кайсы жерлерин кармалоо	Сүйлөө темпинин өзгөрүшү
Үндүн калтыроосу	Баш аламан, кыймылдап, алдастоо	Талаш теманы талкуулоодон качуу
Кекечтенүү, кепте паузалардын болушу (эгерде сүйлөө дефекти болбосо)	Колун катып алуусу, манжаларын көргөзбөөсү (колунан артына алып алат же чөнтөгүнө салып алат, же бир предметтин артына катат)	Суроолорго кайпаңдап, так жооп бере албоо
Шилекейин көп жутуу	Башын төмөн салуу, көтөрбөө	Өзүнүн кылганынын тууралыгын ашыра далилдөө (актануу, күнөөлүү эместигин көрсөтүү)
Көзүн тез-тез ымдоо	Чоо жагдайга жарашпаган учурда жылмаюу	Суроого жай же көп ойлонуп жооп берүү
Келбети өзгөрүлүп, кубарып же кызарып кетиши мүмкүн	Эриндерин же тырмагын тиштегилөө	Адамдар менен сүйлөшүп жаткан учурда агрессиянын пайда болушу (орой, кагуу, басынтуу ирээтинде)

Балдардын жалган сүйлөөсүн алдын алуу

Балага чындыкты айтууга оор болуп жаткан учурда кантип жардам берүү керектиги тууралуу бир катар сунуштарымды айта кетсем.

Балага аны бааларыңызды, жакшы көрөөрүңүздү көрсөтүңүз. Ар бир бала сүйүүгө, мээримге, пикир алышууга, жеңил учурларда да, оор учурларда да

колдоого муктаж. Бала өзүн эч убакта жалгыз сезбөөсү керек жана ата-эне же башка жакындары тараптан жылуу сезимди туюусу керек. Баланы сөзсүз эле жакшы иш кылгандыгы үчүн же бир ийгиликке жетишкендиги үчүн жакшы көрбөшүбүз керек. Баланы сүйүү үзгүлтүксүз мүнөзгө ээ болуш керек.

Туура үлгү көргөзүңүз. Жогоруда айтып кеткендей эң күчтүү таасир - бул өзүбүздүн жүрүм-турумуз. Ата-энени, мугалимди, башка чоң адамдарды көрүп бала жалган айтууну өз жашоосунда сөзсүз колдонот. Эгерде сизди бала сыйласа, жакшы көрсө, анда ал сөзсүз сиздин кылганыңызды кайталаарын эсиңизден чыгарбаңыз. Ошондуктан чындыкты айтуу керек болсо- айтыңыз. Чындык менен жашоого үйрөтүңүз баланы.

Бала чындыкты айткандыгы үчүн сый көрсөтүңүз, жактырганыңызды билдириңиз. Балдарды коркпостон чындыкты айтып жүрүүсүнө дем бериңиз. Күчтүү бол, тартынба, эч кимден коркпо деп үйрөтүңүз. Себеби коркунуч сезими абдан күчтүү болот да баланы ар кандай жоруктарга барууга мажбурлайт. Эгерде сиз жагымсыз нерсени, же ачуу чындыкты угуп калган болсоңуз бул маалыматты кыжырданбай, жинденбей туура кабыл алышыңыз керек. Мындай учурларда "... эч нерсе эмес, бардыгын жөнгө салса болот, мен сени угуп атам, айта гой, оңдосо болот, бул көйгөйдү чечсе болот, мен дайым сени менен бирге болом" ж.б. сөздөрдү айтып баланы коркунуч сезиминен алыстатышыңыз керек.

Баланы калп айтууга мажбурлабаңыз. Баланы коркутуудан алыс болуңуз. Өзүңүзгө жакын кармап, ишеним пайда кылыңыз. Мындай учурларда үнүңүздү бийик чыгарбаңыз, орой мамиле кылбаңыз, шылдыңдабаңыз, айтып келе жаткан маегин үзбөңүз. Мисалы, эгер баланын бир нерсе кылганын билип калсаңыз "... дагы бир нерсе кылдыңбы, качан токтотосуң, дагы бир нерсе болду, мен билем, баттан айт", дегендей сөздөрдү эч убакта айтпашыбыз керек. Мындай манера баланын чындыкты айтуусун каалоосун качырып ийет. Андан көрө "Мен эмне болуп атканын сезип атам. Мага айтып берсең бир жолун табабыз, баардык нерсени оңдосо болот" деп айтуу керек.

Дайыма сөзүңүзгө туруңуз. Ар бир айткан сөзүбүздү, убада берген соң жоопкерчиликтүү мамиле кылып аткарууга аракет кылуубуз зарыл. Эгерде айткан сөзүңүзгө тура албай калсаңыз анда сөзсүз болгон нерсени айтып, чындыкты айтууга аракет кылыңыз, себебин түшүндүрүңүз. Эсиңиздерден чыгарбаңыздар,

баланын жалган айтуусунун сөзсүз түрдө жүйөлүү себеби болот. Демек, балага сиздин жардамыңыз керек.

Колдонулган адабияттар:

1. Спирица Е. Психология лжи и обмана. - СПб.: Питер, 2017.
2. Экман П. Психология лжи. – СПб, 2000.
3. Экман П. Почему дети лгут? – М., 1993.